

УДК 811.111: 81'1-26'37: 165.12]: 82-31Хейлі

КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ І МОВНОЇ КАРТИН СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ А. ХЕЙЛІ «AIRPORT»)

Посохова А. В.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Статтю присвячено вивченню когнітивно-семантичних аспектів інтерпретації понять «концептуальна картина світу» і «мовна картина світу». Представлено когнітивну карту кореляції концептуальної і мовної картин світу, на основі якої розроблено когнітивну карту формування художньої картини світу літературно-художнього твору. Визначено поняття «мовна картина фахового світу».

Ключові слова: картина світу, мовна картина світу, концептуальна картина світу, мовна картина фахового світу, когнітивна карта.

Posokhova A. V. Cognitive-semantic aspects of the interpretation of the conceptual and linguistic models of the world (based on the novel by A. Hailey "Airport"). The article deals with the study of cognitive-semantic aspects of the interpretation of concepts "conceptual model of the world" and "linguistic model of the world". A model of the world is one of the leading concepts in linguistics which embodies the perception of the world by a man, reflects the relationship between the man and the world around. The national language reflects the world in the human consciousness forming the model of the world inherent in the carriers of a separate language. In the process of reading we are dealing with verbalized knowledge which forms the linguistic picture of the world, perceives the latter as the reflection in semantics of the language of a wider conceptual picture of the world. Conceptual model of the world reflects a global, integrated and structured system of information about objective reality. A cognitive map of the correlation of conceptual and linguistic models of the world is presented, on the basis of which a cognitive map of forming a creative model of the world in fiction is developed. The linguistic picture of the professional novel verbalizes its conceptual space which is professionally determined; the level of this determinacy depends on the subjective choice of the author for the verbalization of the conceptual space by linguistic means is implemented through the so-called cognitive filter of the author. The notion of "linguistic model of the professional world" as a complex mental and linguistic formation that accumulates information about objective realities of the professional environment is defined.

Key words: a model of the world, a linguistic model of the world, a conceptual model of the world, a linguistic model of the professional world, a cognitive map.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Універсальні концепти світосприйняття, як і специфічні концепти, що пов'язані з реалізацією тематичної лінії літературно-художнього твору і відіграють важливу роль у розвитку оповіді, актуалізуються в тексті літературно-художнього твору за допомогою лінгвістичних засобів. Отже, релевантним для подальшого дослідження є виявлення факторів, які впливають на мовну картину світу особи (у нашому випадку це не лише мовна картина світу письменника, але також і мовні картини світу літературних персонажів), і визначення основних когнітивних механізмів, що сприяють інтерпретації вербального повідомлення літературного тексту.

Для пропонованої розвідки важливою є оцінка нових підходів до аналізу літературного тексту, сформульована Н. М. Сологуб: «Актуальним і перспективним видається дослідження мови творів чи окремого твору письменника через текст – як цілісної мовної єдності, де переплітаються картина світу народу, мовою якого пише письменник, та індивідуальна картина світу письменника, його світобачення» [15, 11].

У процесі читання ми маємо справу з вербалізованим знанням, що становить мовну картину світу (МКС). Останню сприймаємо як відображення в семантиці мови ширшої концептуальної картини

світу (ККС). ККС відтворює глобальну, інтегровану і структуровану систему інформації про об'єктивну реальність. Вербальні знання, тобто складники ККС, або ментальний словник людини, що пов'язаний із мовою, визначається як внутрішній словник.

Поняття «мовна картина світу» є важливим при вивченні різних аспектів мови. Когнітивні дослідження тісно пов'язані з проблемами сприйняття речей і явищ та наших знань про них, що допомагають як нашому правильному сприйняттю, так і правильній інтерпретації думок під час комунікації [7, 13].

Лінгвістика досліджує проблеми відтворення дійсності в мові та свідомості людини. Картина світу є одним із провідних понять у лінгвістиці, що уособлює сприйняття світу людиною, відображає відносини між людиною і світом навколо неї. Національна мова віддзеркалює навколишній світ у свідомості людини, формуючи картину світу, притаманну носіям окремої мови. Сам термін «картина світу» як термін філософії і логіки ввів у «Логіко-філософському трактаті» Л. Вітгенштейн для позначення системи образів, що комплексно та взаємопов'язано репрезентують усю сукупність досягнень науки в царині пізнання світу [1].

Загальний концептуальний зміст окремої мови становить картину світу. Однак не лише значення у їхній фіксованій мовній формі складають картину світу, але також і значення, що є похідними від

мовних форм і набули в подальшому абстрактного значення. Такі значення є основою мовної картини світу, яка, своєю чергою, існує як частина загальної концептуальної картини світу, створеної з образів, понять і оціночних суджень – концептів.

Для нашого дослідження актуальним є визначення концепту О. Соломоник як абстрактного наукового поняття, сформованого на основі конкретного життєвого поняття [16, 412].

С. Г. Воркачов наголошує на етнокультурній специфіці концепту як його обов'язковій квалікативній ознаці [2, 51–52]. У випадку з концептами фахової концептосфери досліджуваного нами роману А. Хейлі можемо зазначити, що положення, висловлене вченим, не суперечить природі фахового концепту, оскільки поняття інституціональної сфери міжнародних авіаперевезень є, з одного боку, універсальним, англійським номінації базового концепту – здебільшого інтернаціональними, а з іншого боку, вони мають і свої етноспецифічні характеристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У різний час проблеми мовної і концептуальної картин світу досліджували такі вчені, як: Н. Д. Арутюнова, Ю. Д. Апресян, Г. А. Брутян, С. А. Васильєв, А. Вежбицька, Г. В. Колшанський, О. С. Кубрякова, В. В. Морковкін, Н. Ф. Олефіренко, Ю. С. Степанов, Н. И. Сукаленко, В. Н. Телія, О. С. Яковлева, М. Блек, Д. Хаймс. Узгаальнені характеристики мовної картини світу виглядають так: 1) кожна національна мова відображає певні засоби сприйняття, усвідомлення і концептуалізації світу; 2) значення, що виражені в мові, утворюють цілісну систему поглядів; 3) мова відзначається необхідністю наявності колективної філософії, що є спільною для всіх носіїв мови; 4) шляхи концептуалізації дійсності й особливості цього процесу в окремих мовах мають як універсальний, так і специфічний національний характер, у результаті чого носії різних мов бачать світ по-різному через призму своїх національних мов; 5) мовна картина світу є наївною, що значною мірою відрізняє її від наукової картини світу.

Картина світу – це уявлення про світ, що знайшло своє відображення у свідомості людини. Разом із цим поняттям послуговуються його аналогами: бачення світу, образ світу, світобачення, сприйняття світу, модель світу, образ дійсності та тезаурус. Інваріантом терміна «картина світу» є «образ світу» як віддзеркалення предметного світу у свідомості людини у формі

предметних значень і відповідних когнітивних схем [9, 105]. На думку Ю. А. Сорокіна, образ світу є впорядкованою концептуальною системою, що виникла внаслідок свідомої і позасвідомої мовленнєвої структуризації навколишнього світу [17, 98].

В. І. Карасик визначає картину світу як «цілісну сукупність образів дійсності в колективній свідомості» [5, 104]. В. І. Постовалова вважає, що картина світу відображає «специфіку людини та її буття, її взаємовідносини зі світом, найвагоміші умови її існування в світі» [13, 11].

Г. В. Колшанський підкреслює, що «картина світу, відтворена у свідомості людини, є вторинним існуванням об'єктивного світу, закріпленням і реалізацією у своєрідній матеріальній формі. Цією матеріальною формою є мова, яка і виконує функцію об'єктивації індивідуальної людської свідомості» [6, 15]. Мова не відображає дійсність, вона передає її за допомогою знака, а саме відображення відбувається у свідомості людини, мова слугує вербальним засобом експлікації концептуальної картини світу [14].

Існує два погляди на трактування картини світу. Основний науковий загальний оперує поняттями «концептуальна картина світу» (ККС) як відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини та «мовна картина світу» (МКС) як більш вузьке поняття, що позначає експлікацію об'єктивної реальності у свідомості людини мовними засобами. Їхні опоненти (В. В. Морковкін, А. В. Морковкіна, Н. Н. Гончарова) переконані, що коректніше оперувати поняттями «картина світу» та «мовна картина світу», оскільки концепти виступають провідними одиницями МКС.

А. А. Залевська зазначає, що з огляду на безкінечність світу і скінченність кількості дискретних одиниць мови мовна картина світу здатна лише частково відобразити концептуальну картину світу (образ світу) [4, 43–46].

О. С. Кубрякова розглядає мовну картину світу як важливий складник концептуальної картини світу в уяві людини, як «сукупність уявлень і знань про світ, інтегрований в певне ціле, і таку, що допомагає людині в її подальшому зорієнтуванні при сприйнятті і пізнанні світу» [8, 169]. В. А. Маслова стверджує, що «концептуальна картина світу набагато багатша за мовну картину світу» [11, 50].

Спроба графічної презентації того, як співвідносяться концептуальна та мовна картини світу, знайшла своє відображення на Рис. 1.

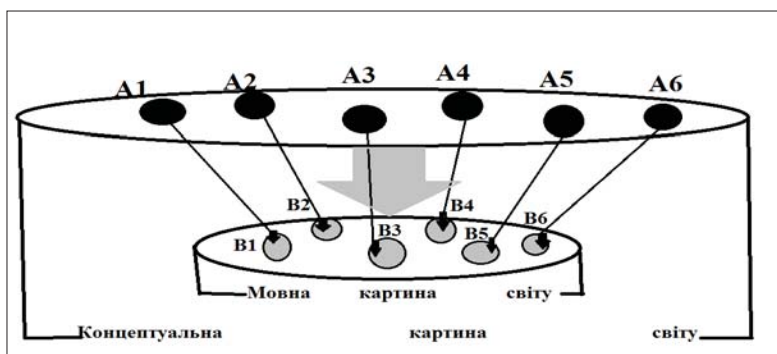


Рис. 1. Когнітивна карта кореляції концептуальної і мовної картин світу

Рис. 1 відображає співвідношення між концептуальною картиною світу як образом безкінечного світу та мовною картиною світу як фрагментом концептуальної картини світу, що частково об'єктивованій мовними засобами, де А1–А6 – це концепти як ментальні одиниці, які відображають знання і досвід людини про реальну дійсність і є одиницями концептуальної картини світу, а В1–В6 – це вербальні експлікації концептів А1–А6. Представлений рисунок свідчить про те, що мовна картина світу є похідною від концептуальної картини світу і, на відміну від концептуальної, обмеженою, оскільки відображає лише фрагмент загальної концептуальної картини світу, актуалізований у межах окремої національної мови.

Формулювання мети і завдань статті.

Мета статті – розглянути когнітивно-семантичні аспекти інтерпретації концептуальної і мовної картин світу на матеріалі роману А. Хейлі «Airport». Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) з'ясувати особливості кореляції концептуальної та мовної картини світу; 2) укласти когнітивну карту формування художньої картини світу літературного твору; 3) визначити поняття «**мовна картина фахового світу**» як комплексне ментальне і мовне утворення, що акумулює інформацію про об'єктивні реалії фахового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вагомим аргументом на підтримку теорії мовної картини світу як окремої від концептуальної є те, що зміни в МКС відбуваються набагато повільніше від трансформацій ККС. Мовна картина світу виступає своєрідним банком інформації щодо архаїчних сегментів давніх концептуальних картин світу. Н. Н. Гончарова визначає таке явище зберігання архаїчних картин світу та їхніх сегментів в МКС як мовний континуум, що забезпечує спадковість і розвиток мовної картини світу та картини світу [3].

У цьому сенсі літературно-художній твір, який є завершеним і за формою, і за змістом когнітивно-художнім продуктом, функціонує як текстовий континуум, що зберігає реалії, уявлення певного періоду та певного місця подій одного з сегментів картини світу минулого.

Н. Н. Гончарова [Ibid] вирізняє три основні чинники як засадничі для класифікації мовної картини

світу: суб'єкт (носій) МКС; об'єкт МКС; засоби мовної репрезентації МКС (експоненти) – та пропонує відповідну класифікацію мовних картин світу, що стисло можна представити таким чином: 1) за суб'єктом МКС – індивідуальні МКС (*картини світу мовної особистості*) та колективні МКС; 2) за об'єктом МКС – глобальна МКС (*загальнонаукова; міфологічні; релігійні; філософські*) та локальні МКС (*професійні; МКС окремих наукових галузей*); 3) за засобами мовної репрезентації МКС – літературна МКС і територіально/соціально/професійно обмежені МКС, що розглядаються як функціональні різновиди літературної мови.

Отже, основними елементами концептуальної картини світу як ментального утворення виступають певні інформаційні сутності – інформеми, а експонентами – вербальна мова, мова міміки та жестів, образотворче мистецтво, архітектура, балет, музика, ритуали, мода та дизайн, моделі господарювання, поведінкові стереотипи тощо. Основними елементами мовної картини світу як ментально-мовного утворення виступають концепти, вербалізовані інформеми, а експонентом – національна мова.

Мова не є єдиним експонентом картини світу, проте мова є найдосконалішою системою відображення розмаїття об'єктів і явищ дійсності. А. Ф. Лосєв визначає мову як «систему розуміння, <...> світосприйняття» та доходить висновку, що «мова і є саме світосприйняття» [10, 822].

Художня література не втрачає своєї актуальності, оскільки зберігає свою особливу художню картину світу, що віддзеркалює світосприйняття не лише окремого автора, але й світоглядні переконання його читачів, усього тогочасного суспільства. Чим талановитішим є автор та далекогляднішими його погляди та переконання, тим привабливішою для читача є створена ним художня картина світу. Когнітивну карту формування художньої картини світу літературно-художнього твору представлено нижче (див. Рис. 2).

Отже, активна роль у формуванні художньої картини світу безумовно належить авторові, який пропускає когнітивну картину світу через свою свідомість, обирає близькі йому вербалізовані форми концептів МКС, що є відповідниками вихідних концептів ККС. Умовно цю роль автора літературно-художнього твору можна представити як

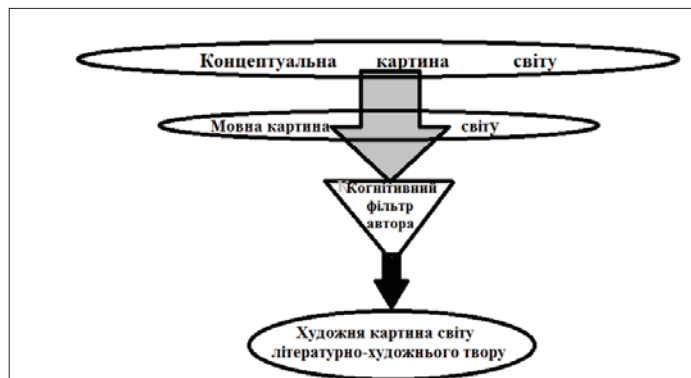


Рис. 2. Когнітивна карта формування художньої картини світу літературно-художнього твору

когнітивний фільтр. Створена в результаті цього складного і когнітивного, і креативного процесу породження твору літератури художня картина світу є суб'єктивним відображенням фрагмента ККС.

В. В. Морковкін та А. В. Морковкіна так описують джерела формування картини світу: 1) вроджене знання (на цьому рівні людина не відрізняється від тварини); 2) знання, отримане внаслідок практичної діяльності (досвід спілкування з природою і соціумом); 3) знання, отримане з текстів, що з ними людина знайомиться протягом усього життя; 4) знання, продуковане в процесі роздумів; 5) знання, навіяне рідною мовою – «когнітивний спадок», «стартовий капітал», наданий особі етносом [12, 32–43].

Таким чином, з одного боку, художня література є частиною мовної картини світу, що акумулює певний пласт знань про світ і людину в ньому, а з іншого – знайомство з творами літератури сприяє формуванню більш повної концептуальної картини світу окремої особи. Мовна картина фахового світу, репрезентована А. Хейлі, допомагає читачеві не лише адекватно сприйняти події і думки, представлені в романі, але й спонукає його до когнітивних зусиль, розширюючи знання про об'єктивний світ на прикладі окремого фахового середовища.

З огляду на матеріал, викладений вище, ми визначаємо мовну картину світу як комплексне ментальне і мовне утворення, що нагромаджує інформацію про об'єктивну реальність, експлікація якої в індивідуальній/колективній свідомості людини відбувається за допомогою мовних засобів. Це дає нам підстави

ввести та визначити поняття «мовна картина фахового світу» як комплексне ментальне і мовне утворення, що акумулює інформацію про об'єктивні реалії фахового середовища, експлікація якої в індивідуальній/колективній свідомості людини відбувається за допомогою мовних засобів, серед яких переважає термінологічна лексика. За своєю типологією мовна картина фахового світу є колективним (за суб'єктом), локальним (за об'єктом) і професійно регламентованим функціональним різновидом літературної мовної картини світу (за засобами мовної репрезентації).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оскільки у формуванні цілісної картини світу вагому роль відіграють усі форми свідомості (побутова/дотеоретична; наукова/теоретична; зовнішньо-теоретичні/спеціальні: релігійна, художня), для нас важливим є дослідити особливості вторинного існування професійної/фахової дійсності, сформованої в уяві людини за допомогою художньої свідомості. В цьому, на нашу думку, полягає перспективність подальшої розвідки. Опрацьована художня література, пережита і розумом, і серцем читача, стає його набутиим когнітивним спадком вже безвідносно до його/її етнічної належності. Роман А. Хейлі «Airport» репрезентує певний сегмент професійної або інституціональної свідомості, забезпечуючи мовну актуалізацію останньої. У ньому формується цілісний комплекс концептуальної, культурної і мовної картини літературного світу А. Хейлі та його персонажів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат [Электронный ресурс] / Людвиг Витгенштейн // [пер. с нем. В. Добронравов, Д. Лахута; общ. ред. и предисл. В. Ф. Асмус]. – М. : Наука, 1958 (2009). – 133 с. – Режим доступа: <https://ru.m.wikipedia.org>.
2. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт : [монография] / С. Г. Воркачев. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 192 с.
3. Гончарова Н. Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания [Электронный ресурс]: / Н. Н. Гончарова // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2012. – Вып. № 2. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obekt-lingvisticheskogo-opisaniya>.
4. Залевская А. А. «Образ мира» vs «языковая картина мира» // Картина мира и способы ее репрезентации : [научные доклады конференции «Национальные картины мира: язык, литература, культура, образование» (21–24 апреля 2003 г., Курск)] / ред. Л. И. Гришаева, М. К. Попова. – Воронеж : ВГУ, 2003. – С. 41–47.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура текста / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1984. – 175 с.
7. Кубрякова Е. С. Проблема представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем / Е. С. Кубрякова // Язык и структуры представления знаний. – М. : ИНИОН, 1992. – С. 4–38.
8. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира / [ред. Б. А. Серебренников]. – М. : Наука, 1988. – С. 141–172.
9. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 365 с.
10. Лосев А. Ф. Бытие. Имя. Космос / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1993. – 958 с.
11. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособие] / В. А. Маслова. – Мн. : Тетра Системс, 2004. – 256 с.
12. Морковкин В. В. Русские агнонимы (слова, которые мы не знаем) / В. В. Морковкин, А. В. Морковкина. – М., 1997. – 415 с.
13. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / [ред. Б. А. Серебренников]. – М. : Наука, 1988. – С. 8–69.
14. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / [отв. ред. Б. А. Серебряков]. – М., 1988. – 364 с.
15. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича. – К. : Дніпро; Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.
16. Соломоник А. Семиотика и лингвистика / Абрам Соломоник. – М. : Молодая гвардия, 1995. – 352 с.
17. Сорокин Ю. А. Этническая конфликтология / Ю. А. Сорокин. – Самара : Русский лицей, 1994. – 175 с.